

Проф. др Јован ЧАЂЕНОВИЋ

ЛИК КРАЉА НИКОЛЕ У МЕМОАРИМА СИМЕ ПОПОВИЋА

Војвода Симо Поповић (1846-1921) био је пјесник, преводилац, новинар, уредник листова, политичар. Протјеран је из Београда 1867. године као противник Обреновића и присталица књаза Николе. Пријешао је у Земун, гдје је уређивао лист „Народни пријатељ” и био члан уредништва „Заставе”.

На позив књаза Николе дошао је у Црну Гору 1870. године. Осим за послове секретара, књазу је био потребан као културан и образован човјек, зналац њемачког језика, вјешт на перу. Његове способности, на извјестан начин, биле су допуна књажевим. О своме боравку у Црној Гори, о књазу и многим другим личностима и догађајима говоре Поповићеви *Мемоари*.

Мемоари С. Поповића је значајно прозно дјело, могло би се рећи да се књижевним особинама приближава историјском роману чији је главни јунак књаз Никола. У његовој близини су приказани и други упечатљиви ликови: министри, сенатори, војводе, извањци, чланови књажеве породице, дипломати и др. То је, у исто вријеме, историја Црне Горе у другој половини 19. вијека.

Књаз Никола је дуго, предуго био на челу мале државе, која је имала мноштво проблема сваке врсте, око њега се заснивао сав живот земље, од њега је све зависило, од њега су потицале идеје и иницијативе, ступање у рат, дизање буна у сусједним областима, односи са другим државама, бракови са владарским кућама, многобројне интриге, махинације и гласине. Био је сувише сложена и загонетна личност, лукав и непредвидљив, сумњичав, писцу је остао до краја нејасан и необјашњив!

Књажев лик освјетљавају многобројни и разноврсни односи према самоме Поповићу и другим личностима на Цетињу, према државницима и владарима пријатељских и непријатељских земаља. Заузимао је различите и промјенљиве ставове и односе са Србијом, Русијом, Италијом, Аустријом, Турском, са припадницима супарничких династија, са књижевницима и научницима, вјерским поглаварима и др. Такав сплет односа могао је имати само владар који је био у центру збивања, покретач многих акција и иницијатива.

Мемоари садрже читав мали архив разних докумената писама, прокламација, изјава, разговора, чланака у новинама. Аутор је поклонιο велику пажњу

истинитости и објективности излагања и приказивања садржаја о којима је говорио. У току рада на дјелу провјеравао је своје судове, запажања, мишљења код непристрасних свједока и познавалаца предмета о којима је ријеч.

Приказане су многе црте књажеве личности, спољашње и унутрашње, психолошке, карактерне, навике, начин живота, разговори и др. Био је јак човјек чврсте грађе, волио је да добро једе и да доста спава, да јаше у пољу, да слободно вријеме проводи са друштвом у разговору, у игри карата. Оцаклија је била позорница за разговоре, за размјену мишљења. Сједељке у оцаклији биле су један вид старог црногорског посијела. Књаз је уживао у шалама и зајевицама међу главарима, у расправама и споровима које је он често изазивао међу осјетљивим првацима нахија, племена, братстава, нарочито о томе ко је бољи, ко је већи јунак; при том је помагао сад једну, сад другу страну.

Био је дубоко укоријењен у народу, није крио своје сељачко поријекло и није се стидио ранијега сиромаштва његове куће. Признавао је да га је на престо дигао случај. Говорио је: „Шта бих ја без вас јунака, све што имамо заједнички су стекли наши стари”.

Добро је познавао Црну Гору и Црногорце, изражавао је радозналост за њене људе, за поједине породице, племена, нахије. Имао је навiku да посјећује виђеније куће и болеснике. Прилагођавао је своје понашање, поступке, а нарочито разговоре у циљу стварања и јачања култа, да се чује и прича. Томе су знатно допринијела његова књижевна дјела, пјесме, које су се пјевале у народу.

Из његове блискости са народом прилази његова ријетка и поштовања достојна врлина да чува војнике у ратовима. Захтијевао је од главара и војсковођа да избјегавају одлучне сукобе са Турцима, жестоке борбе са великом турском војском. Побједу на Вучјем долу извојевао је повлачењем црногорске војске и навлачењем Муктар-паше на повољне положаје за одбрану. Био је љут и очајан, пријетио је непослушним главарима, грдио их и клео када су несмотрено прихватили борбу са већом турском силом и претрпјели велике губитке. Радије је опиједоо градове и утврђења, и изнуђивао предају непријатељског гарнизона. За вријеме опсаде Никшића наредио је да се војници не помаљају из шанчева да не гину улудо.

Такве, могло би се рећи, хумане погледе на ратовање изразио је у *Балканској царици* у савјету Ивана Црнојевића сину Станку, који предводи црногорску војску у помоћ Скендер-бегу:

Шачицу чувај ту сиромаша,
а прођ' се гласа, прођи се маха.
Но чувај војску кâ оба ока!
Чувај је свуда у логорима
од злијех вода и злих конака,
и од умора и хода јака!
Јер скуп је човјек на ове стране...

Супротно књажевој бризи за људе, Поповић наводи поступке попа Илије Пламенца, једног од негативних јунака ове хорнике, који је више пута водио војску у борбу и смрт жртвујући војнике својој сујети. У једном случају поп Илија није хтио да прихвати помоћ Маша Врбице који је командовао артиљеријом, али је књаз наредио војводи Врбици да топовима помогне Пламенчев напад на турско утврђење. Касније су настале размирице између Пламенца и Врбице о заслугама за заузеће утврђења!

Чувању војске допринијело је и књажево сакупљање информација о непријатељским снагама и њиховом расположењу за борбу. Повјерљиви људи су му слали обавјештења прије сукоба са Турцима, прије напада на неку територију.

На крупном плану спољне политике књаз је имао неколика циља. Радио је на проширењу граница своје државе, односно на ослобођењу народа, на уједињењу српских земаља и остварењу косовског завјета. За проширење Црне Горе борио се војнички и дипломатски. У вријеме засједања Берлинског конгреса опсиједо је учеснике, пријатеље и непријатеље Црне Горе (Андраши, Темел). Свим силама се трудио да Црна Гора добије нове територије, а нарочито излаз на море.

Главни правац његове политике био је усмјерен према Херцеговини. У томе циљу помагао је херцеговачки устанак. Сматрао је, како је често говорио, да су Црногорци и Херцеговци један народ, и то му је било објашњење и оправдање за држање према томе народном бунту. Бранио је Херцеговце свим силама од уплитања и мијешања Србије, чија је влада новчано помагала устанике. Сурово се обрачунавао са оним Херцеговцима који су од Србије примали новац.

То значи да у практичној политици није пошао за идејом пјесме *Онамо, 'намо* која је водила према Старој Србији, Пећи и Призрену.

Велику пажњу Поповић је посветио књажевим напорима и подухватима да постане краљ уједињеног српства. У томе циљу предузимао је разноврсне, понекад необичне подухвате, разне махинације, лукавства. Неки су били историјски условљени, а неки недостојни владара и великог човјека и бацали су ружно свјетло на његов морални лик.

За владарски трон водио је дуготрајну борбу, прво за себе, па за сина. Успон на пријесто изгледао му је понекад на дохват руке, али му се тај циљ удаљавао, измицао, а он је, као у сну, грабио према њему. Велики дио књиге говори о разноврсним књажевим махинацијама против кнеза Михаила, затим Александра Карађорђевића, краља Милана, намјесништва, краља Александра Обреновића, кнеза и краља Петра Карађорђевића. Све их је преплео интригама и све их је надживио.

У ужем кругу говорио је и понављао да ће да буде прост војник пред шатором српског краља, само да овај изврши велико дјело ослобођења и уједињења српског народа. Непрекидно је настојао да створи утисак како је он за остваре-

ње завјетних циљева, да му пријесто није главна брига, али да његове напоре омета власт у Србији. На томе је истрајавао деценијама.

Књажеви говори, писма, прокламације упућени српским владарима о љубави, братству и добрим жељама били су неискрени, иза његових топлих ријечи крила се мржња, злоба, тежња за уклањањем супарничких владара и династија. Помоћу кћерки у Русији онемогућио је краљу Александру и његовој жени Драги пријем код цара и царице, што је изазвало или убрзало њихову смрт.

У односу према великим силама књаз се претварао, с једне стране ангажовао се у вођењу херцеговачког устанка, све конце држао је у својим сукама, а с друге стране стварао је утисак о строгој неутралности. Поред осталог, дао је налог Пеку Павловићу да избије непоузданог Мића Љубибратића, а онда је Љубибратића благонаклоно примио и даровао. Још горе је поступио са вођом херцеговачког устанка Стојаном Ковачевићем, легендарним јунаком кога је Шантић опјевао, а Марко Миљанов уздизао у прозним записима. На њега је књаз сумњао да шурује са Србијом, па га је издао Турцима у Мостару, а онда га избавио из тамнице и интернирао на Његуше.

Припреме за напад на град Бар извршио је у највећој тајности, изненадио је не само Турке, јер су Подгорица и Спуж били у њиховим рукама, него и аустријскога посланика Темела који се стално интересовао за кретање књаза и војске. Овај му то није заборавио, јер није могао јавити својој влади да се књаз припрема да заузме Бар!

Другом приликом, као знак великодушности, допустио је Турцима да унесу тајин у Никшић преко црногорске територије, а народу је забранио да даје мазге и коње за транспорт.

Помоћу удадбе кћерки радио је на остварењу својих политичких циљева. Опширно је приказано како је књаз, помоћу женидбе сина Мирка од породице Константиновић, за коју је мислио да је у сродству са Обреновићима, покушао да сина приближи краљу Александру и пријестолу. Међутим, краљ је негирао свако сродство са дјевојчином породицом. Књаз Мирко се ипак оженио Константиновићком, али је изазвао скандалозне сцене са женом, браћом и сестрама, компромитовао је двор и породицу, па га је отац послао у кућни затвор у дворац на Крушевцу.

Забљежен је још један жалостан призор из дворског живота. Књажевић Мирко се непатриотски понио у лажним демонстрацијама које су организоване на Цетињу тобоже у знак протеста против анексије Босне и Херцеговине. У току демонстрација принц је прошао кроз народ к аустријском посланику да заједно гледају књажеву „приредбу“!

Демократска јавност у Црној Гори, као и напредна омладина у српским земљама, дуго времена је тражила давање устава и ограничење владавине књаза Николе. У том циљу формиран је одбор у коме су били чланови истакнути гла-

вари и ратници Шако Петровић, Радоје Контић, Марко Миљанов, Томо Ораовац, Томаш Вукотић и други. Књаз је био љут на њих, о свакоме је говорио са омаловажавањем, казао је да их је он учинио људима и главарима, пријетио је да ће за њих да сагради затвор у утврђењу Пресјека, из кога неће излазити живи! Од те замисли га је одвраћао саговорник Поповић, али је питање да ли је он озбиљно мислио да уради то што је говорио.

Послије снажног притиска јавности, а можда и по угледу на руског цара, књаз је дао устав. Проглашење устава довело је до великог превирања и поларизације у Црној Гори. Јавиле су се опозиционе странке, покренути су листови на Цетињу, у Подгорици и опозициони у Никшићу. Грађанство се подијелило на клубаше и владину странку. У опозиционим новинама почели су напади и увреде књажеве личности. Он је неко вријеме ћутао и посматрао збивања, па је у једном тренутку ступио у акцију, против клубаша предузео је драстичне мјере... Књажевић Мирко повео је Катунјане наоружане моткама, хајку на опозицију, батинама су разјурили редакције и растурили никшићку штампарију. По Црној Гори завели су терор, премлаћивали клубаше, људи су се затварали по кућама. Један од таквих пунктова у коме су опозиционари проводили ноћи била је чврсто грађена кућа војводе Гавра Вуковића. У таквим околностима људи су почели да се исељавају у Србију и Америку.

Приликом избијања бомбашке афере и организовања тзв. „велеиздајничког процеса” Србима у Аустрији, књаз се умијешао у догађаје помоћу аустријског шпијуна Настића, Србина из Босне, који је оптужио Србе у Хрватској за завјеру као и власти у Београду да изазивају немуре. То је књаз радио да би се подвојрио Бечу, али се тим поступком замјерио јавности у Србији и Русији.

Поред тога, књаз се заплео у новчане тешкоће, па је, уз многе перипетије, позајмио од Аустрије милион круна. Тај зајам му је донио много невоља, брига, штете и понижења. Тим поводом за њега је рекао аустријски цар да је „највећи лажац”. Да би га извукао из великих тешкоћа и неприлика, руски цар му је 1888. године дао милион рубаља под условом да се више не задужује. И књаз му је дао чврсто обећање да неће, и погазио је ријеч! Најзад, књаз је позајмио милион и по лира од султана и тиме још више погоршао свој морални углед у народу и у пријатељским земљама. Када је раније са Стамболом успоставио пријатељске односе, напустио је дотадашњу политику, патриотске и ослободилачке идеје и подухвате... Са великом пратњом посјетио је Стамбол и од султана добио висока одликовања, велике дарове, поред осталог дворца Емергијан и јахту. И књажева пратња је била обасута одликовањима и даровима. Војвода Гавро Вуковић добио је на дар хиљаду „златних печа”. Поред тога, књаз је увео празновање султановог ступања на пријесто!

Веома корисна је била пракса књаза Николе да позива истакнуте српске пице у Црну Гору, са њима је радио на подизању културе и образовања у земљи.

Ови писци су помагали при покретању и уређивању листова, они су писали о Црној Гори, њеној историји и књазу. Симо Поповић сликовито приказује боравак Љубе Ненадовића у Црној Гори. У књизи је израдио његов врло занимљив и жив портрет. Иако је Ненадовићев допринос афирмацији књаза и мале државе био велик, књаз према њему није поступио према заслуги и очекивању. Обећао му је одликовање, али му га није уручио. Није му удовољио молби да објави Љубине патриотске пјесме о Црној Гори.

Књаза су карактерисале велике идеје, крупни потези, ратни и мирнодопски, гестови ријетке великодушности и витештва, али понекад и ситни, ситничави поступци. Великодушно је поступао са заробљеним пашама. Муктар-паши је вратио сабљу, а Селим-пашу сахранио са војничким почастима на Вучјем долу. Послије пада Бара у руке Црногораца, књаз је тјешо Селим-бега барскога. Ка-сније, да би га задовољио на Цетињу због задиркивања Црногораца, написао је пригодну пјесму *Турчину* у којој велича турско јунаштво у њиховом освајачком походу на Балкан и Европу. Ова пјесма наишла је на одушевљен пријем у Стамболу.

У томе духу је књажев гест према опкољеном турском гарнизону у Медуну, коме су Црногорци давали воду и храну да издржи док добије одобрење за предају!

Књаз је имао и давао многе идеје, покретао акције, па их је напуштао. Тако је неко вријеме славио браћу Мартиновиће трећи дан Божића, па је престао!

С друге стране, неки књажеви поступци нијесу достојни великог човјека и владара. Ту спада, на примјер, читање приватних писма непоузданих људи, оних у које је сумњао да пишу негативно о стању у земљи. Одузимао је и ситан новац људима који су добијали поклоне из Србије! Укидао је пензије својим сарадницима који су му се нешто замјерили. Марку Миљанову обуставио је пензију за девет година. Такође је наредио да се ускрати пензија Симу Поповићу „онога дана кад крене” из Црне Горе у Србију!

Аутор *Мемоара* навео је многе примјере књажевих неодржаних ријечи. Тако је дао свечано обећање да ће на Цетињу подићи католичку цркву само за једнога вјерника, о чему је писала штампа у католичким земљама. Народ је то осуђивао, у Русији је испољено незадовољство. Извршење тога обећања књаз је одуговлачио, развлачио и није га извршио. У вези са овом књажевом особином Поповић записује: „Оно што зна да треба да учини, каже вам да ће учинити, али не мисли учинити и не учини”. Писац каже да књаза није обавезивала дата ријеч, потпис, обавеза, кумство, сродство, удадба, женидба. Њему је лако било заклет се, и „заклињао ми се најстрашнијим клетвама када ми није говорио истину и када је сам, као и ја, знао да не говори истину”.

Једна од компонената књажевог лика у овој обимној књизи је његов начин владања, његово мишљење о тој важној дјелатности. Мора се рећи да књаз Ни-

кола, у великом дијелу своје владавине, није био суров у обрачунима са противницима као Његош, војвода Мирко или књаз Данило, који нијесу презали од убиства. Никола је дефинисао начин владања изразом „шака у перчин”, и то је више пута истицао. У томе духу савјетује престолонаследника Данила да стишнута песница буде симбол његове власти. Сличан метод владања препоручује Иван Црнојевић сину Станку у *Балканској царици*:

У запт држи Црногорце,
ема благо, ема вјешто
и покарај и помилуј,
па ћеш с њима моћи свешто.

Књаз се служио достављачима, доушницима, повјерљивим људима који су га обавјештавали о сумњивим противницима, о незадовољницима, о њиховом раду и говору у Црној Гори и Србији. Кривце је застрашивао и грдио, држао их је неко вријеме у неизвјесности, па би им опростио. У књизи је приказано више занимљивих примјера хватања „грешника” у преступу, њиховог „поправљања” и опроштаја.

Симо Поповић је служио књаза вјерно, искрено, предано, имајући у виду интерес Црне Горе и српског народа у цјелини, па је књазу предлагао оне друштвене и државне мјере које су биле у интересу ослобођења и уједињења читавог народа. Био је дорастао књазу интелектуално и по образовању. Настојао је да га приволи да уведе потребне реформе, да демократизује земљу, док је династичко питање сматрао мање важним.

Сарадња ова два различита човјека у дугом временском периоду била је могућа захваљујући Поповићевој прилагодљивости, толеранцији и трпељивости. Подносио је књажеву непредвидљиву нарав и поступке. Он је једини изваџац који је с књазом задржао блиске односе скоро до краја живота. У дугогодишњој сарадњи упознао је владарев сложени лик, „читао” је његове мисли и намјере које је он прикривао велом говора и глуме.

Историја је неочекивано поново повезала и зближила Сима Поповића са краљем Николом у вријеме Првог свјетског рата. Приликом повлачења српске војске и народа нашао се у Скадру, гдје га је угледао краљ и несебично повео са собом у избјеглиштво. Заједно су провели велики дио ратног времена у Француској. Једном приликом стари краљ му је понудио да образује владу, али он није прихватио. Најзад су се растали.

Недостатак ове књиге је у томе што аутор није говорио о каснијим догађајима, о своме и књажевом животу у изгнанству, о књажевом пјесничком раду, о настанку и одјеку његових дјела и о другим питањима. Разговора о литератури свакако је било, јер су се обојица бавили стварањем, пратили су књижевни

живот у српској књижевности. Само на једном мјесту Поповић је забиљежио књажево одушевљење дјелом Чедомира Мијатовића.

Лик краља Николе у *Мемоарима* Симе Поповића свестран је и сложен, један од најкомплекснијих ликова у нашој књижевности. Тумачен је и приказиван у току неколике деценије заједничког рада и живота, а ипак је аутору остало нејасних и необјашњених књажевих поступака и догађаја које је иницирао. У току читаве хронике води се психолошка игра – књажево претварање и глума и Поповићево одгонетање скривених мисли и намјера. И у односу према другим књаз се испољавао као глумац и редитељ!

Jovan ČAĐENović, D. Sc.

KING NICHOLAS IN THE *MEMOIRS* OF SIMO POPOVIĆ

Résumé

Simo Popović (1846–1921), a journalist, poet and interpreter arrived to Cetinje in 1870, upon the invitation of Prince Nicholas. He stayed in Montenegro for almost four decades, serving the office of the Prince's secretary, associate, minister, editor, district governor of the town of Bar, Ulcinj etc.

He wrote his *Memoirs* thus providing interesting accounts of his own life and work, numerous historical events, outstanding personalities of his time, especially about Prince and King Nicholas.

Simo Popović's *Memoirs*, a well informative and literary piece of work, published as late as 1995, provides a proof of the character of King Nicholas.